

УДК 340.11

В. В. Колкутіна,
канд. філол. наук, доцент кафедри
юридичної психології та педагогіки ОНЮА

УЯВЛЕННЯ ПРО НАЦІОНАЛЬНУ САМОСВІДОМІСТЬ І ПРАВОВУ КУЛЬТУРУ ЛЮДИНИ В ЕСТЕТИЦІ РЕНЕСАНСУ І ПРОСВІТНИЦТВА

Національна самосвідомість і правова культура особистості — особи — героя — образа — персонажа — один з найцікавіших аспектів сучасного літературознавства. Художнє мислення людини в контексті поетики літературного тексту по-різному трактувалось в різні літературні епохи.

В епоху Ренесансу виникає новий світогляд, у вирі якого опиняється людина, її національна та художня свідомість: письменники-гуманісти піддали критиці всю державницьку систему феодального світогляду. Вони скасували церковні догми, виступили проти контролю церкви над діяльністю людини, стверджували право людини на земне щастя і прижиттєву славу. Мозаїки і фрески П'єтро Ковалліні, твори Данте Аліг'єрі і Франческо Петрарки, Джованні Бокаччо та багатьох інших майстрів світової культури формували національну культуру, поставили проблеми естетичного плану і пов'язували їх з проблемами науково-філософського і публіцистичного характеру.

Українське відродження, на нашу думку, формувалося відмінно від світового. Національна самосвідомість людини епохи Ренесансу відродили ідеал гармонійної, урівноваженої краси, розглянула місце і роль природи в естетиці Ренесансу. Але, слід зауважити, що українська література в той час — до 2-ї пол. XVI ст. — розвивалась непослідовно в зв'язку з історико-суспільними умовами: «Глохне і занепадає творчість; літературного руху до другої половини XVI століття не бачимо ніякого» [2]. Латиномовні автори — Павло Русин з Кросно, Григорій Чуй Русин з Самбора, Юрій Дрогобич — в своїй творчості розв'язували проблеми освіти, взаємодії краси людини і природи. Тематика їх творів народжувалась через гуманістично-просвітницькі настанови поезій того часу, оспівувала книжну мудрість, красу мистецтва.

Духовне життя людини доби XV–XVI ст. відбувалося в умовах найрішучіших змін, в результаті чого споріднено формувалась національна свідомість, психологія, характер людини в художньому тексті і в свідомості митців. Можна говорити, на нашу думку, про взаємозв'язок менталітету людини і держави.

Специфічним історико-художнім, культурним явищем, в якому сформувалась національна свідомість людини була епоха Просвітництва. Чинниками, що становили особливості цієї епохи були: своєрідна концепція світу й людини, система художніх стилів, жанрів і відповідних образних засобів освоєння, пізнання дійсності; поширення знань і освіти в Україні та Європі. Але в художньому тексті ці чинники набували специфічних форм. Так, наприклад, правові моменти в творах І. Котляревського змальовувалися сатирично. Представниками судо-

чинної системи в п'єсі «Наталка Полтавка» є образи Возного та Виборного. Возний хоч і сатиричний образ судового чиновника, але в творі він діє не на службі, а в особистому, повсякденному житті. Особливим є те, що навіть змальовуючи його в особистому житті, І. Котляревський наголошує, що Тетерваковський — хабарник, зрадник, брехун, здатний освідчитися в коханні Наталці лише натуралістично-канцелярською лексикою, характерною для дрібного урядовця. В його мові багато церковно-слов'янізмів, елементів офіційної бюрократичної лексики. Цей канцелярський жаргон є і способом індивідуалізації образу, і водночас засобом сатиричного розкриття характеру здирця і хапуги.

Возний — образ хабарника, який сумує через те, що «з кожним разом все складніше викапючувати з людей гроші» [3]. За службовою посадою він — дрібний чиновник, клерк; коло його інтересів вузьке, мізерне: позови, скарги тощо. За влучною характеристикою Миколи, він є «хапуга такий, що з рідного батька злупить» [3]. Особистійна внутрішня сутність Возного така, що навіть у сердечних справах він погрожує судом і тюрмою. Крючкотворець — сутяга власне беззаконня прикриває і пояснює роздумами щодо всієї тогочасної чиновницько-бюрократичної системи. З цією метою він навіть перекрутив на свій лад відому пісню Г. Сковороди «Всякому городу нрав і права». У цій пісні Возний виправдовує мораль бюрократів, чиновників:

Всякий, хто вище, то нижчого гне, —
Дужий безсильного давить і жме,
Бідний багатого певний слуга;
Кочиться, гнеться пред ним як дуга. [3]

Отже, Возний Тетерваковський — найбільш вдалий реалістично створений образ, в якому І. П. Котляревський сконцентрував типові риси чиновника-бюрократа початку XIX ст. і підкреслив здирство, брехню, тяжіння до одурманення. Хоча не раз у творі виявляється певна освіченість героя: він обізнаний з театром, читав українські літописи. Але це пояснюється його щоденною судовою практикою: щоб допомогти заможному клієнту довести його право на дворянство він змушений ритися в літописах, вигадуючи походження панів від шляхти або з багатого козацької старшини.

Найбільшого поширення в цей час в Україні дістає руссоїзм, що в літературі сконцентрувалося в певний стереотип: головним героєм української тогочасної словесності стає переважно селянин, який в контексті просвітительських ідей змальовувався у близькості до природи, до добра. У художньому конфлікті п'єси простежується своєрідна психолого-морально-етична ознака просвітительського характеру — народження природного потягу до добрих вчинків, до добра: Возний (під впливом доброзичливої самопожертви Петра, що ладний відмовитися від коханої дівчини заради її щастя) гуманно «відмовляється» від Наталки.

Отже, український руссоїзм наповнюється своєрідним національним змістом: національною свідомістю герой-образ тяжіє до вишукування найдобрі-

ших й найкращих природних рис характеру людини; на відміну від Руссо, українські письменники закликають уникати гострих конфліктів між героями. Вони вважають, що для здобуття гармонії треба змінювати не Всесвіт; (макрокосмос, оточуюче середовище), а намагатися змінювати особистість, звертатися до найкращих (хоч подекуди поодиноких) рис її душі й характеру. Тяжіння до морально-етичної сфери мало християнське загальнолюдське підґрунтя.

Нова концепція раціональності в художньому вимірі представлена в драматичній творчості Г. Квітки-Основ'яненка. В п'єсі «Дворянские выборы» (надрукована в 1829 р.) подається гостра сатира на дворянство та на бюрократичний, наскрізь продажний чиновницький апарат.

Причинами виникнення комедії були біографічні джерела: на посаді повітового предводителя дворянства автор за роки своєї служби глибоко вивчив життя та психологію місцевого дворянства. В п'єсі Г. Квітка викрив необмежене свавілля, громадські злочини, аморальність, продажність, злочинність, різного характеру махінації, хабарництво судочинної системи. Письменник використовує відповідні художні засоби характеротворення: специфічні прізвиська-ярлики (Кожедралов, Староплутув, Выжималов, Твердов тощо), художній метод «списування з натури; сатиричні художні засоби, спрямовані на викриття негативних рис дворянства. Отже, творчість Г. Квітки-Основ'яненка посідає належне місце в літературному процесі доби просвітництва, автор порушує морально-дидактичну проблематику просвітительського спрямування, заглиблюється в ті життєві пласти реальності, які відтворювали найгостріші конфлікти дійсності в рамках народницько-русоїстського світогляду. Саме тому в Україні відбувся розвиток етнографічно-побутової реалістичної комедії, в якій переважали сатирично-комедійні форми, аналіз дійсності зосередився на висвітленні не тільки проблематики і конфліктів селянського життя, а й життя дворянства, чиновництва, судової системи.

Отже, українська естетична думка і культура протягом доби Ренесансу — Просвітництва формувала національні уявлення про самосвідомість та правову культуру особи — героя — образа в художньому тексті.

Естетична і художня цілісність українського літературного просвітництва в західноєвропейському контексті визначалася його орієнтацією на віддзеркалювання проблем, конфліктів та інтересів не тільки селянства, а й дворянства, чиновництва, представників судочинної системи, що стимулювало розвиток і появу національного феномену, національної самосвідомості в художньому творі.

Література

1. Бермадська Н. М. Література Ренесансу у загальнокультурному контексті доби: Титапи Відродження // Всесвітня література. — 2003. — № 9. — С. 35–40.
2. Грушевський М. С. Духовна Україна: Збірка творів. — К., 1994. — С. 148.
3. Котляревський І. П. Поетичні твори; Драматичні твори; Листи. — К., 1982. — С. 31–32.
4. Лімбаєвський І. Просвітництво в дослідженні англійських літературознавців // Слово і час. — 2003. — № 6. — С. 19–26.
5. Ніколенко О. М. Просвітництво як доба в історії світової культури // Всесвітня література. — 2003. — № 1. — С. 53–57.